

valým pobytem v zahraničí přiváží s sebou na návštěvu USA osoby vykonávající práce v domácnosti. Typ víz vydávaných těmito pracujícími nezahrnuje povinnost úřednictva dokumentovat místo pobytu, ani monitorovat podmínky, za nichž v USA přebývají. Domácí pracující dokonce ani nesmějí legálně změnit zaměstnavatele – celkově jsou tedy velmi náchylné vykořisťování a týrání, a pokud k němu dochází, šance na nápravu jsou mizivé.

Tereza Hendlová (1983) je studentkou magisterského programu katedry genderových studií FHS UK. Absolvovala studijní pobyt na Maastricht Universiteit v Nizozemí, kde studovala v programu Globalization and Diversity. V jeho rámci se věnovala sociálním, politickým a ekonomickým aspektům globalizace s důrazem na společenské nerovnosti.

K FEMINISTICKÉ KRITICKÉ TEORII ZNEUZNÁNÍ¹ /

MAREK HRUBEC

Exkluze a ponížení žen a další podobné formy represe jsou způsoby sociálního zneuznání. Požadavky na uznání jsou většinou artikulovány až na základě přímé či nepřímé zkušenosti s těmito formami zneuznání. Nový stupeň dosaženého uznání bývá odvozen z předchozí negativní zkušenosti se zneuznáním a na základě jeho kritiky. Společenské vyloučení a ponížení žen jsou tedy příčinou úsilí o odstranění zneuznání a zároveň mementem, jež stojí v pozadí nových forem uznání a jež lze vyjádřit tezí: za uznáním se skrývá dějiny obětí.

Nastínění těchto souvislostí sociálního zneuznání, na něž se zaměřuje stále větší pozornost v současných feministických teoretických diskusích, je hlavním cílem tohoto příspěvku. Rád bych alespoň rámcově objasnil, jakým způsobem je proces sociálního uznávání žen závislý na artikulaci jejich požadavků v rámci odporu proti zneuznání. Ve svém výkladu navážu především na myšlenky obsažené v práci *Prerodělování nebo uznání?*, v níž se Fraser a Honneth společně – nicméně z různých perspektiv – pokoušejí rozvinout kritickou teorii, jež se zabývá sociálním zneuznáním žen. Svoji práci uvádějí tezí: „‘Uznání’ se stalo klíčovým pojmem naší doby.“ (Fraser, Honneth 2004: 13)² Jedním ze zásadních aspektů odmítnutí současného podřizování žen je podle Nancy Fraser „aspekt uznání, který se nově těší pozornosti kulturního a diskursivního teoretického feminismu“; autorky a autoři náležející do tohoto feministického směru „zdůrazňují zneuznání, které přisuzují androcentrickému symbolickému řádu“ (Fraser, Hrubec 2007). Axel Honneth tento motiv dále zdůrazňuje. Domnívá se, že pojem uznání „je schopen nejen uchopit specifičnost toho, co nazýváme morálním postojem, ale také definovat lidský postoj, který logicky a geneticky předchází všem ostatním kognitivním postojům“ (Honneth, Hrubec 2004: 622–623).³

Na následujících stranách bych rád nejprve naznačil vztah mezi zneuznáním, kritikou zneuznání a uznáním z hlediska Fraser a Honnetha, poté v návaznosti na jejich pojetí tohoto vztahu a na Honnethovu strukturaci uznání načrtnu hlavní teze teorie sociálního zneuznání a pak se zaměřím na komplikovanou roli, kterou zneuznání žen hraje.

Jestliže vycházíme z výše uvedeného předpokladu, že požadavky spjaté s uznáním jsou většinou formulovány na základě zkušenosti se zneuznáním, potřebujeme vysvětlit, jak souvisí pozitivní a negativní prvky ve formě a) uznání, b) kritiky zneuznání a c) zneuznání. V praktické rovině to znamená objasnit poměr mezi a) dobrou fakticitou [neboli pozitivními jevy ve společnosti a politice], b) praktickým odmítáním špatné fakticity a c) sociálními normami. V teoretické rovině je zapotřebí ukázat, jak se tato praktická trichotomie uplatňuje v trichotomii teoretické, tj. a) deskripce, b) kritice a c) normativitě.

Nancy Fraser uvádí, že řešení „spočívá ve vytvoření správného typu vztahu mezi sociálním popisem, sociální kritikou a normativní teorií. Můj vlastní přístup nejprve vychází z nejzákladnějšího populárního ideálu moderní společnosti: rovné svobody a morální hodnoty každé lidské bytosti. ... Ale jeho dopad není dán jednou provždy. Historicky se vyvíjí a získává na síle tím, jak jej aktéři aplikují na nové problémy v nových situacích. Ideál rovné svobody tak může překročit daný kontext, v němž je situován ... směřuje za to, co je dané, směrem k radikální kritice a transformaci společnosti. ... Podle mne by proto kritická teorie měla aktivovat přesah normativity tohoto ideálu.“ (Fraser, Hrubec 2007)⁴ Axel Honneth na jedné straně dodává, že emancipační tendence ve společnosti neboli dobrou fakticitu je zapotřebí vidět z perspektivy normativních určení, z nichž ve svém společenském výkladu vycházíme. Na straně druhé však upozorňuje, že tato normativní určení musejí být spjatá s představami, jež se již vyskytují v reálné společnosti. Tento vzájemný vztah je však zásadním způsobem určen kritikou: „[K]ritická zkušenost negativity ... je tím, co teprve uvádí do pohybu kruh normativního utváření principů a sociálněteoretické analýzy: s tím, co v určitém sociálním řádu zakoušíme jako nespravedlivé nebo patologické, se dostává do pohybu onen reflexivní proces, který nám dovoluje pátrat po normách, v jejichž světle můžeme ospravedlnit naše negativní zkušenosti; a tento normativní krok zdůvodnění pak zase není nezávislý na sociálněteoretických předpokladech toho, co může být v každé formě sociální-

ho řádu zdrojem transcending praxe.“ (Honneth, Hrubec 2004: 628)⁵ Na základě tohoto objasnění role prvku negace a tím i kritiky bude nyní pochopitelný výklad úsilí o odstranění zneuznání a získání uznání (viz Fraser, Honneth 2004, Fraser 1997, Honneth 2004).

Uznání vychází jako požadavek ze situace sociálního konfliktu, který vzniká z pocitu zneuznání. Zneuznání na jedné straně znemožňuje naplňování potřeb jedinců, na straně druhé je zdrojem motivace, která jedince vede k úsilí o získání dalších forem uznání. Základním druhem uznání, který probíhá v soukromé rovině, jsou primární vztahy v podobě lásky či přátelství, tj. vztahy mezi rodiči a dětmi, přátelství, milostné vztahy apod. Jedinci se v těchto vztazích vzájemně oceňují jako bytosti na základě určitých základních požadavků, neboť jsou na sobě navzájem závislí v oblasti materiálních a psychických potřeb. Tento druh uznání má charakter afektivního postoje, který se vztahuje ke konkrétnímu druhému v jeho životních potřebách. Individuální uskutečnění se zde projevuje jako sebedůvěra, která vyrůstá ze vztahu vzájemné lásky či přátelství.

Zaměříme-li se na vztah rodičů k dítěti, lze říci, že původní intersubjektivní závislost, ve které se ocitá matka a dítě či otec a dítě, je postupně rozpouštěna procesem socializace dítěte. Vývojem dítěte nastává diferenciací rodičů a dítěte v podobě uvolňování počáteční plně inklinace rodičů k dítěti a odlišování se dítěte od okolního světa, přičemž se obě strany začínají pojímat jako od sebe oddělená individua. Ochranná péče rodičů o dítě umožňuje dítěti, aby se samo bez obav pokusilo tvořivě vztahovat ke svým potřebám, což mu přináší vědomí o svých potřebách a obecněji o vztahu k sobě samému. Dochází k poznání, že potřeby a schopnosti jedince jsou závislé na vztazích k druhým, kteří je jsou schopni uspokojovat. Uznáním individuality každého jedince je pěstována důvěra v sebe sama i okolní svět. Vztah lásky je asymetrický, jelikož jeho předpokladem je původní náklonnost rodičů, která zajišťuje možnost vzniku sebedůvěry dítěte.

Pokud nedochází k uvolňování plnosti vazeb primární intersubjektivní rodičů a dítěte, a tudíž k respektování jedinečnosti dítěte, dítě neprochází procesem individuální socializace, narušuje se psychická integrita jedince a nastupuje patologický vývoj. Poté nemůže nastat individualizace jedince, protože nedojde k vývinu sebedůvěry v sebe sama, ve své vystupování ve vnějším světě i v tomto světě sám. Jelikož jedinec uchopuje své elementární potřeby a realizuje své schopnosti v tomto druhu uznání, je uznání ve formě rodičovské lásky základním vztahem individuálního sebeuskutečňování. Tento druh uznání je předpokladem jiných druhů uznání.

Každý jedinec v raných fázích svého dětského vývoje dospívá k artikulaci potřeby uznání právě prostřednictvím vědomí zneuznání. Dítě pociťuje např. hlad či žízeň jako formu neuspokojení a zjišťuje, že může dosáhnout uspokojení svým křikem, tj. např. přivoláním matky a kojení. Jelikož ale rodič nepřichází kojít zcela bezprostředně po vzniku potřeby, dítě touto prodlevou začíná vnímat svoji potřebu jako

cosi odlišného od svého okolí, začíná proces separace dítěte a rodičů, dítěte a světa. Prodlevou, kterou rodiče vytvářejí moment zneuznání, začíná proces individualizace, vznik jedince.

Z tohoto výkladu je zřejmé, že na předchozím zneuznání je existenčně závislé nejen uznání, ale také a hlavně samotná existence člověka jako jedince, jednotlivce, tedy bytosti, která si je vědoma sama sebe a odlišuje sebe sama od okolního světa. Problematickým a ambivalentním jevem tedy není dovršení procesu zneuznání, které je nesporně negativním jevem, ale moment zneuznání, jež je následně odstraněn naplněním uznání. Proto je třeba rozlišit mezi pouhým momentem zneuznání a vlastním neboli dovršeným zneuznáním.

V tomto výkladu lze pokračovat a uplatnit jej nejen na soukromou sféru, ale také na způsoby uznání v společensko-politických rovinách, které do soukromé roviny mnohdy významně zasahují. Vzhledem k nedostatku prostoru alespoň naznačím, že uznání autonomie jedinců v politicko-právní rovině se orientuje na oblast zobecněných zájmů všech členů politické obce. Takový druh uznání nesmí ženy vylučovat a musí se zaměřovat pouze na vlastnosti náležející všem členům politicko-právní sféry. Legitimita právního systému je odvozena od jeho potvrzení všemi osobami, které musejí mít status svobodných a rovných občanů. V případě zneuznání ignorováním nebo znevýhodněním nedochází jen k omezení individuální autonomie, ale také ke zrušení rovnoprávnosti vztahu osob, čímž zneuznaný subjekt přestává být považován za plnohodnotnou právní osobu.

Oproti uznání rovných práv je vzájemné pozitivní uznání odlišností subjektů založeno na pozitivním afektivním postoji k jedinečným vlastnostem a výkonům jiných subjektů a na podpoře těchto odlišností. Muži a ženy se mohou vzájemně uznávat ve své partikularitě, přičemž jsou oceněny jejich schopnosti neboli výkony, jež z nich činí jedinečné osoby a jimiž jsou uchopeny jako od sebe odlišní jedinci. Rozdíl mezi právním uznáním a sociálním oceněním spočívá v rozdílu, jak se tato uznání vztahují k vlastnostem osob, přičemž se právní uznání zaměřuje na obecné vlastnosti a sociální uznání na vlastnosti zvláštní.

Z dosavadního výkladu lze snadno odvodit, že by bylo iluzí domnívat se, že stačí odstranit stávající represivní postoje vůči ženám a tím se vypořádat s otázkou jejich zneuznání. Sociální konstrukce spravedlnosti je reakcí na nespravedlivé poměry. Nemluvím nyní o negativním důsledku eventuálního neúspěšného boje o uznání, ale o artikulaci střetu s nejpůvodnějším zneuznáním, s nímž jsou lidé při dosahování spravedlnosti konfrontováni. Jedinec v intersubjektivních vztazích implicitně očekává své sebeuskutečnění a přicházející moment zneuznání přináší vědomí o komplikaci. Vědomí problému umožňuje artikulaci boje o uznání a úsilí o jeho dosažení. Vlastní uznání je tedy většinou provázáno se střetem s momentem zneuznání.

Nyní se pokusím tuto tezi více konkretizovat. Dostatečně exemplární je pro tyto účely dosavadní zneuznání domácí práce, kterou v naší společnosti vykonávají zpravidla

ženy. Nerovný přístup k práci v zaměstnání na jedné straně a k domácí práci žen na straně druhé spočívá v tom, že většinová společnost domácí práci současně vyžaduje a nedostatečně uznává či dokonce zneuznává. Feministické úsilí o zhodnocení této „ženské práce“ je pak druhem boje za rovné sociální přerozdělování, který je realizován prostřednictvím delegitimizace oceňování výkonu, jež převládá v současné společnosti (srov. Honneth in Fraser, Honneth 2004: 201). Dosavadní institucionalizovaný systém společenských hodnot se prostřednictvím boje za sociální zhodnocení domácí práce žen ukazuje jako nerovný – genderově jednostranný. Pokud nedojde k nějaké zásadní změně, ženy mají za těchto podmínek v zásadě dvojí volbu. Za prvé mohou stále více omezovat práci v domácnosti a svoji reprodukční činnost (tj. mít méně dětí a později) a mohou se snažit více uplatnit v zaměstnání, což je dnes preferovaná volba. Za druhé se mohou pokusit získat společenské uznání své domácí práce spojené s reprodukcí, k čemuž ostatně do určité malé míry vede již přenášení péče a domácí práce na jiné osoby (většinou ženy), které se prováděním těchto činností uplatňují na trhu práce jako pomocnice v domácnosti apod. Druhá volba vede k tomu, že se práce v domácnosti stává sociálně institucionalizovanou a regulovanou činností podobně jako jiné činnosti na trhu práce. To znamená, že tato práce začíná být problematizována a artikulována v rámci ohodnocení výkonu ostatních prací prováděných v zaměstnání.

Je jistě správné, že se v prostředí otevřeně asymetrického hodnocení výkonu směřuje k ocenění nedostatečně uznané či zneuznané práce a k proměně celého systému ohodnocování výkonu ve jméno genderové rovnosti. Zároveň je třeba si uvědomit, že cenou za vybojované uznání se stalo zakoušené zneuznání určité činnosti v jejím původním prostředí a následná transformace a inkorporace této činnosti – v tomto případě práce žen v domácnosti – do systému ostatních institucionalizovaných a regulovaných činností. Reprodukční činnost, včetně citového vztahu k dětem, se tak stává jednou z činností na trhu práce. Původní stav je zrušen a dochází k nové konstelaci. Toho není nutné nostalgicky litovat, ale je zapotřebí si tuto skutečnost uvědomit a brát ji v dalším boji proti zneuznání v potaz. Jen tak bude možné úspěšně odstraňovat stávající formy zneuznání žen.

Na závěr bych již jen rád uvedl, že jsem se pokusil načrtnout určité významné souvislosti sociálního zneuznání žen a zasadit je do kontextu vztahu mezi momenty deskripce, kritiky a normativity. Tímto způsobem bych chtěl přispět k artikulaci feministické kritické teorie zneuznání, jež pokazuje, řečeno s Nancy Fraser, na „androcentrický ... řád, který vytváří genderově specifickou nespravedlnost zneuznání“ (Fraser, Hrubec 2007).⁶

Literatura

- Fraser, N. 2007. *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- Fraser, N., Honneth, A. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Přel. A. Bakešová a M. Hrubec. Praha: Filosofia.
- Fraser, N., Hrubec, M. 2007. „Ke globální spravedlnosti: rozhovor Marka Hrubce s Nancy Fraser.“ Pp. 7–32 in Fraser, N. *Rozvíjení radikální imaginace: globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- Fraser, N. 2001. „Recognition Without Ethics.“ *Theory, Culture and Society*, Vol. 18, No. 2: 21–41.
- Fraser, N., Benhabib, S., Butler, J., Cornell, D. 1994. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. N. York: Routledge.
- Fraser, N. 1997. *Justice Interruptus*. New York: Routledge.
- Fraser, N. 1989. *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Honneth, A., Hrubec, M. 2004. „O kritice a uznání: Rozhovor.“ *Filosofický časopis*, roč. 52, č. 4: 622–623.
- Honneth, A. 2004. *Kampf um Anerkennung*. Mit einem neuen Nachwort. Frankfurt/M.: Suhrkamp-Verlag.
- Honneth, A. 2000. „Die soziale Dynamik von Mißachtung. Zur Ortsbestimmung einer kritischen Gesellschaftstheorie.“ Pp. 88–109 in Honneth, A. *Das Andere der Gerechtigkeit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp-Verlag.
- Hrubec, M. 2003. „Aktualizační čtení Hegelova pojetí uznání.“ Pp. 97–106 in Znoj, M. (ed.). *Hegelovskou stopou*. Praha: Karolinum.
- Hrubec, M. (ed.). 2004. *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Praha: Filosofia.
- Taylor, Ch., A. Gutmann, A. (ed.). 2001: *Multikulturalismus: Zkoumání politiky uznání*, Přel. A. Bakešová, M. Hrubec, J. Velek. Praha: Filosofia.
- Taylor, Ch. 2001. *Etika authenticity*. Přel. M. Hrubec. Praha: Filosofia.

Poznámky

- 1 Za plodné připomínky při dokončování tohoto příspěvku děkuji Zuzaně Uhde a anonymní/mu posuzovatelce/li časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*.
- 2 Srovnání s Taylor, Gutmann 2001; Taylor 2001.
- 3 V tomto příspěvku, v němž mi jde primárně o prezentaci feministické teorie zneuznání, ponechám stranou rozdíly mezi teorií Fraser a Honnetha.
- 4 Srovnání s Fraser, Benhabib, Butler, Cornell 1994; Fraser 1989.
- 5 Srovnání s Honneth 2000: 88–109.
- 6 Srovnání s formulacemi těchto otázek v novém globálním kontextu, viz Fraser 2007.

PhDr. Marek Hrubec, PhD., vede Centrum globálních studií, společné pracoviště Akademie věd ČR a Univerzity Karlovy v Praze a přednáší sociální a politickou teorii na Filozofické fakultě UK. Zaměřuje se na sociální, politické, právní a kulturní formy uznání a na globální spravedlnost a legitimitu.